

Научная статья
УДК 811.312.31
DOI 10.18101/3033-1310-2025-2-23-29

**Ц. Б. Будаев — Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай ветеран,
хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн**

© Будажапова Лариса Батуевна
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат, доцент,
Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ Буриадай гүрэнэй ехэ хургуули
Росси, 670000, Улаан-Үдэ хото, Смолиной үйлсэ, 24
budlara@mail.ru

Аннотаци. *Зорилго.* Буриад монгол хэлэ бэшэгтэ горитой хубитаяа оруулхан мэдээжэ хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн, Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай болон ажалай ветеран Цырендаши Бадмаевич Будаевай эрдэм-шэнжэлхы, оршуулгын ба багшалхы ажалын габьяа болон дайнай ветеран ябаһан тухайн тодорхойлогдоно. *Гол хуби.* Буриад хэлэ бэшэг шэнжэлэгдэ Ц. Будаевай бэшэһэн бүтээлнүүдые шэнжэлэн үзэхэ, буриад хэлэнэй фонетикэ болон фонологи, лексикологи болон фразеологи, лексикографи болон нютаг хэлэнүүдээр гол шухала шэнжэлһэн шүүмжэлхы хараа бодолнуудыень элирүүлхэ, талаан бэлигтэй ородхоо буриадта оршуулагша ябаһан баян дүй дүршэлын онсолон, хэһэн ажалын согсоборилхо. *Дунгууд.* Тус эрдэмтын наһанайн зам, хэһэн хэрэгүүдын шэнжэлһэнэй удаа бэшэһэн ажалын габьяа, ерээдүйн монгол хэлэнүүдые шудалаашадта жэшээ боложо, толинуудые бүридхэгшэ, буриал хэлэнэй үгын сан болон нютаг хэлэнүүд тухай номуудай автор, монгол хэлэнүүдэй хүгжэлтэдэ аргагүй ехэ нүлөөтэй байһаниин гэршэлэгдэнэ. Мүн тиихэдэ талаан бэлигтэй оршуулагша ябаһан, ородхоо буриадта оршуулхан баян дүй дүршэлын сэгнэшгүй.

Шухала үгнүүд: буриад хэлэн, Ц. Б. Будаев, хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн, буриад хэлэнэй фонетикэ, буриад хэлэнэй лексикэ, буриад хэлэй диалектологи, буриад нютаг хэлэн, оршуулагша.

Для цитирования

Будажапова Л. Б. Ц. Б. Будаев — Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай ветеран, хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн // Буриад хэлэн болон уран зохёол хургуулида. 2025. Дугаар 2. Н. 23–29.

Оролто хуби. Цырендаши (Сергей) Бадмаевич Будаев — мэдээжэ хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн, оршуулагша, толинуудые бүридхэгшэ, буриад хэлэнэй үгын сан болон нютаг хэлэнүүд тухай номуудай автор, хэлэ бэшэгэй доктор, профессор, Буриад Уласай эрдэмэй габьяата ажаябуулагша, Петровско академиин эрдэмэй болон искусствын член-корреспондент, Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай болон ажалай ветеран.

Цырендаша Бадмаевич Будаев Буриад Уласай Сэлэнгын аймагай Ноёхон нютагта 1923 оной декабрь нарада түрэхэн. Ноёхоной хургуулиин долоон жэлэй хургуули 1938 ондо амжалтатайгаар түгэсхөөд, Улаан-Үдын педрабфакта хуража, тэрэнээ түгэсэхэнэй хүүлээр багшын дээдэ хургуулиин буриад хэлэ бэшэгэй халбарида хуража гараа. Буриад хэлэ бэшэгэй халбариин нэгэдэхи анги түгэсхэхэн, 1941 ондо багшын дээдэ хургуулиин ород хэлэнэй болон уран зохёолой халбари руу оруулагдаһан байна.

1942 оной февраль харын эхээр Ц. Б. Будаевые сэрэгэй албанда татахадань, тэрэ дээдэ ёургуулияа орхижо, зургаа харын дүүрэн хугасаада Кемеровскэ пехотно училищида орожо ёураа.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда Калининска болон хоёрдохы Прибалтийска фронтнуудай байлдаануудта хабаадаа. Ябаган сэрэгэй буудалгын взвод болон рото ударидажа ябаа. Великие Луки, Невель болон Калининска болон Псковско можонуудай олон тоото хотонуудые сүлөөлэлгын байлдаануудта хабаадаһан намтартай.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай үедэ байлдаануудта эрэлхэг зоригтойгоор хабаадаһанайнь тула ахалагша лейтенант Ц. Б. Будаевта Улаан Одоной орден барюулагдаһан. Энээн тухай архивна баримтанууд соо бэшээтэй: «Заможицы гэхэн тосхоной түлөө тулалдаанда дайшалхы байлдааниие хүтэлбэрилһэн командир ябаһан. Тэрэнэй ударидаһан взвод 80 гаран дайсадые добтолгын тулалдаанда бута сохиһон. Өөрөө траншей соогуур 4 дайсадые илажа гараа...» [13].

Ц. Б. Будаев 1944 оной октябрь нарада гурбадахияа ехээр шархатаад, дайнай инвалид гэхэн үнэмшэлгэтэй болоходоо, сэрэгһээ табигдаһан байна. Залуу офицер дайнай газарһаа бусаад, амгалан ажалай дэбисхэр руу хамсыгаа шаман, бүхы хүсэ шадалаа элсүүлэн орожо, багшынгаа дээдэ ёургуулида ёуралсалаа үргэлжэлүүлбэ. Буряадай хэблэлэй газарта ниитэ-политическэ, уран зохёолой оршуулагшаар болон редактораар хүдэлһэн байна.

Дайнай хүлээр 1945 ондо Цырендаши Бадмаевич Москва хото ЦК ВКП(б)-гэй Дээдын партийна ёургуулида эльгээгдэжэ, тэрэнэй хажуугаар В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ Москвагай багшанарай ехэ ёургуулийн ород хэлэнэй болон уран зохёолой халбарида оробо.

1948 ондо Москвагай ЦК ВКП(б)-гэй Дээдын партийна ёургуулийн сэтгүүлшэдэй таһаг болон В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ Москвагай багшанарай ехэ ёургуулийн ород хэлэнэй болон уран зохёолой халбари адли тэгшэ түгэсөө. Тэрэ гэхэнһээ хойшо Ц. Б. Будаев оршуулгынгаа болон сэтгүүлшэнэйнгээ ажалда үнэн ябажа, гол анхаралаа хандуулһан. «Буряад-Монголоу үнэн» сониной редакторай орлогшоор, тэрэ үеын олониитэдэ хабаатай дансануудай оршуулагшаар, Буряадай обком партиин идхалгын болон пропагандын инструктораар хүдэлөө. 1956 ондо Ц. Б. Будаев «Свет над Байкалом» гэхэн сэтгүүлэй ахмад редакторай орлогшоор томилогдоһон байна.

Гол хуби. Цырендаши Бадмаевич Будаев 1959 онһоо 1991 он хүрэтэр гуша гаран жэлдэ Буряадай ниитын эрдэмэй шэнжэлэлгын институтдай хэлэ бэшэгэй таһагта (мүнөө Россиин эрдэмэй академиин Сибирийн таһагай монгол арадууд, буддын шажан болон Түбэдые шэнжэлэлгын институт) ажаллаа. 1962 ондо залуу хэлэ шэнжэлэгшэ Ленинградай гүрэнэй университетэй Зүүн зүгэй халбарида хэлэ бэшэгэй кандидадай нэрэ зэргэдэ хүртөөхэ диссертаци, 1986 ондо — хэлэ бэшэгэй докторой нэрэ зэргэ олгохо диссертаци болоһон хамгаалһан түүхэтэй.

1972 ондо «СССР-эй арадуудай хэлэнүүд» гэхэн мэргэжэлээр ахалагша эрдэмтэ сотруднигай нэрэ зэргэдэ баталагдаа.

1991 онһоо 2005 он хүрэтэр Ц. Б. Будаев Бурядай гүрэнэй ехэ хургуулийн эхин хуралсалай халбарийн эхин хуралсалай хэлэ бэшэгэй тэнхимэй доцентээр, профессорээр ажаллаа. 1993 онһоо 1996 он болотор Алас Дурна Сибирийн гүрэнэй соёлой болон искусствын институтда багшаар ажаллахадаа, буряад нютаг хэлэнүүдэй илгаа болон онсо янзанууд тухай, буряад хэлэнэй гол шухала асуудалууд тухай хэшээлнүүдые үнгэргэдэг байгаа. Ц. Б. Будаев 1989 онһоо 1991 он болотор «Правда Бурятии» гэхэн сониной хуудануудта «Буряадаараа хэлсэе» гэхэн буряад хэлэнэй 142 хэшээлнүүдые үнгэргэжэ, олоной найшаалда хүртэһэн байна. 1989–1992 онуудаар радиогоор буряад хэлэнэй 36 хэшээлнүүдые үнгэргэһэн габьяатай.

Профессор Ц. Б. Будаев эрдэм шэнжэлхы талаар үрэжэлтэй ажал ябуулдаг эрдэмтэдэй тоодо ородог, 26 монографи болон хуралсалай номууд, 63 сэтгүүл болон сониной хуудануудта 200 гаран статьянуудаа толилһон.

Ц. Б. Будаев монгол хэлэ бэшэг болон нютаг хэлэнүүдые шэнжэлхэ талаар түрүү эрдэмтэдэй нэгэн байһан. Эрдэм-хуралсалай ажаябуулгада горитой хубитаяа оруулһанайнгаа түлөө «Буряад Уласай эрдэмэй габьяата ажаябуулагша» гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн.

Ц. Б. Будаевай бэшэһэн мэдээжэ болоһон монографи болон хуралсалай номууд гэхэдэ, «Лексика бурятских диалектов в сравнительно-историческом освещении» (Новосибирск: Наука, 1978), «Бурятские диалекты (опыт диахронического исследования)» (Новосибирск: Наука, 1992). Тэрэһнээ гадуур «Самоучитель бурятского языка», «Загадки монгольских народов», «Пословица не мимо молвится», «Волшебные слова» (багшын хэрэглэхэ ном) г. м. [6, 3, 5, 4].

Эгээ онсо ажаябуулгануудай шухалань гэхэдэ, Ц. Б. Будаев оршуулгын ажал эдэбхитэйгээр хэдэг байһан. Зохёохы замаа залуу фронтовик оршуулгын ажалаар эхилһэн намтартай, ехэнхинь ородһоо буряад хэлэндэ оршуулга хэжэ захалһан юм. 1945 ондо гурбан ном ородһоо буряадта оршуулһан байна. Тэдэнэй тоодо Николай Тихоновой «Ленинградые баатарлигаар хамгаалалга», М. И. Калининай «Соведүүдэй засаг юу үгэхэб?», Вальтер Ульрихай «Соведэй ара талын һэримжэ үндэр лэ» ороно. Тэрэһнээ хойшо Цырендаши Будаев буряад хэлээр олохон оршуулгын номуудые хэблэлдэ гаргажа, тэрэ үсын мэдээжэ ниитэ-политическэ шэглэлтэй, уран зохёолой болон сэдхэл ухаанай номуудые гаргаа. Жэшэнь, оршуулһан уран зохёолын хаража үзэхэдэ, С. Баруздинай «Ягаад саһахан Энэдхэг руу орооб?»; Зоя Воскресенскаяй «Мүльһэтэ харанхы руу ходоро»; А. Кравченко, Е. Концевскаяй «Надежда Константиновна Крупская тухай» г. м.

Цырендаши Бадмаевич Будаев хэлэ бэшэгээр мэдээжэ эрдэмтэн байхаһаа гадна талаан бэлигтэй ородһоо буряадта оршуулагша байһан гэжэ хэлэгдэбэ. Тэрэ ажалай гэршэ болохо христиан шажанай нангин ном сударай оршуулганууд болоно. Россиин таһагай Библи оршуулгын дээдэ хургуулийн захилаар христиан шажанай ном сударай оршуулга харюусалгатайгаар даажа абаад, бүрин түгэсөөр түгэсхэһэн байна. Ц. Б. Будаевай оршуулгаар гараһан «Иоаннаһаа Евангели» гэхэн хоёрдохы номын хэблэлдэ гараа (М., 1998). Тэрэнэй урда тээ «Маркһаа Евангели» гэхэн үнэн алдарты шажан тухай ном оршуулһан байна (Стокгольм-Москва, 1996) [9].

Оршуулга болбол буряад хэлэнэй, тэрэнэй хэрэглэлгын болон үгын сан баяжуулгын нэгэ арга болодог гэжэ булганда мэдээжэ. Тэрээнһээ гадуур шажанай нангин удхатай номууд олон арадуудай соёл болбосоролой үнэтэ зүйлнүүд байһанай тэмдэг болоно. Энээн тухайгаа Ц. Б. Будаев иигэжэ бэшэһэн байдаг: «Арадууд бэе бэеынгээ жэнхэни соёл хайн мэдэхэ ёһотой. Оршуулга хадаа олон арадуудай дундахи холбоо нэгэдүүлнэ, соёлойнь болбосоролой хэмжээ харуулна. Энэ нангин удхатай номууд соо хүнэй хайн тала сэгнэгдэхэһээ гадуур хүн бүхэнэй сэдхэлдэ дайралдадаг дутуу дунданууд илгаруулагдажа, тэдэнтэй яажа тэмсэхэб гэхэн бодол элирнэ» [7]. Тиимэһээ буряад хэлэндэ оршуулагдаһан християн шажанай ном сударнууд болбол арадуудай оюунай соёлдо болон ерээдүйн залуу үетэниие хургаалитайгаар, зүб ябадалтайгаар хүмүүжүүлгэдэ горитой хубита оруулһаниинь мэдээжэ.

Тиин саашань тодорхойлбол, Цырендаши Будаев үхибүүдтэ зорюулһан хоёр бүлэг баглаа шүлэгүүдэй суглуулбаринуудай автор: «Манай нютагай сэсэгүүд» (буряад болон ород хэлээр), «Нютагаймнай шубууд» (буряад хэлээр), «Нютагаймнай ан амитад» г. м. [11].

Уран зохёол шэнжэлэгшэ, фольклорист Е. В. Баранникова иигэжэ бэшэһэн: «Ц. Будаев үхибүүдтэ хайхан бэлэг бэлэглээ. Багахан хэмжээнэй шүлэгүүд соонь талын сэсэгүүдэй хайхан үнгэ харуулаатай. Шүлэгшэн шүлэг бүхэндөө сэсэгүүдэйнгээ онсо шэнжэ гоё хайханаар зураглана: улаалзай сэсэг халюунай малгай үмдэхэнтэй адли, нямня сэсэгэй үһэниинь сайжа, толгойнь үһэн үлээхэдэ унашана г. м. Ургы сэсэг хаана, хэзээ, яажа ургадаг тухайнь автор шэнэ өөрсэ янзаар зураглан байна. Уран зурааша Д. Дамбаев номой гадарта уран гоёор зураг зуража, хайханаар шэмэглээ. «Нютагаймнай сэсэгүүд» хүүгэдтэ ехэ баяр ба туһа хүргэхэ байха гэжэ найданабди [1].

Ц. Будаев шүлэгүүд «Буряад үнэн», «Буряадай залуушуул» гэхэн сониной хуудануудта, мүн хуралсалай номууд соо толилогдонхой. Зарим шүлэгүүдын «Правда Бурятии», «Молодежь Бурятии» сониной хуудануудта, мүн тиихэдэ Семен Дунаев, Евгений Голубев гэгшэдэй буряадһаа ород хэлэндэ оршуулгануудаар гаргагданхай.

Цырендаши Бадмаевич Будаев талаан бэлигтэй шүлэгшэн, оршуулагша, хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн, Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай ветеран. Хүн шанараараа аргагүй номгон, олон үгэгүй, ажалша, хэжэ байһан ажалдаа үнэн сэхэ, һанал бодолоороо эрид шанга хараа бодолтой байһан.

Ц. Б. Будаев үндэһэн хэлэнэй хүгжэлтын асуудалнуудаар һанамжануудаараа хубаалдахадаа, гол түлэб гурбан баримта нэрлэдэг һэн:

- 1) дэлхэйн бүгэдэ арадуудай, үндэһэ яһатадай хэлэнүүд нэгэн бүхэли;
- 2) ямаршыё үндэһэтэнэй хэлэниинь — ород, буряад, эвенк, яхад, хитад, япон, англи гэхэ мэтэ хэлэнүүд — өөр өөрынхээрээ адли хайхан; ямар нэгэн хэлэн гү, али диалект үлүү хайн гэжэ тоолоһоной хэрэггүй; түрэлхи хэлэндээ дуратай байха зуураа, мүн бэшэшыё арадуудай хэлэнүүдые хүндэлхэ, сэгнэхэ ёһотой;
- 3) үзэжэ байһан хэшээлэйнгээ удхыень ойлгуулхаһаа гадна үнэн зүб бодолоор хүнүүдые хүмүүжүүлхэдэ, анхаралаа хандуулха шухала [12, с. 23].

Буряадай гүрэнэй университеттэ эхин хуралсалай һалбарида буряад хэлэнэй фонетикэ болон лексикэ заахадаа, хэлэлгын абьяануудые үзэхэдөө, фонетикэ фонологи хоёрой, үгын баялиг шэнжэлхэдээ, лексикологи фразеологи хоёрой хорондоо таһаршагүй нягта холбоотой байһыень гэршэлэн, хуралсалай методиче-

ска номууд соогоо бэшэһэн байдаг. Жэшээн, тодорхой абяанууд (аллофонууд) болон хамтадхаһан абяанууд (фонемэнүүд) хоорондоо нягта холбоотой: фонемэнүүдын аллофонуудһаа бүридэн бии болоно, аллофонуудын фонемэнүүдые бии болгоно. Тодорхой абяануудгүйгөөр хамтадхаһан абяанууд байхагүй, хамтадхаһан абяануудгүйгөөр тодорхой абяанууд байхагүй [10, с. 4].

Гол шухала асуудалнуудай нэгэн болохо литературна хэлэн болон нютаг хэлэнүүдэй харилсаан тухай Ц. Б. Будаевай бэшэһэнийн, мүнөөшье сагта тон шухала: «Литературна болон диалектнэ хэлэнүүдтэ хэрэглэгдэдэг үгэнүүдэй 90-ээд процентнь бэе бээдээ адлирхуу юм. Иимэ ушарһаа үндэһэн буряад хэлэнэйнгээ литературна болон диалектнэ маяг хэлбэринүүдые бэе бэеһэнь амьарлангүй, тон нягта холбоотойгоор үзэхэ, шудалха ёһотойбди» [12, с. 24].

Ц. Б. Будаевай гол шухала эрдэм шэнжэлхы бүтээлнүүдэй нэгэнийн «Бурятские диалекты (опыт диахронического исследования)» гэжэ нэрэтэй, 1992 ондо Новосибирск хотодо хэблэгдэһэн, буряад хэлэнэй нютаг хэлэнүүдэй байгуулгандань зорюулагданхай [8]. Тус монографи дотор Ц. Б. Будаев түрүүшынхиеэ буряад нютаг хэлэнүүдэй хүгжэлтын түүхэ тодорхойлон, гурбан шатада хубааһан байна: эхин шата (бүгэдэ монголой), шэнэ шата (Росси гүрэндэ ороһоной һүүлдэ), шэнын шэнэ шата (совет үеын). Буряад нютаг хэлэнүүдэй фонетическэ, грамматическа, лексическэ онсо шэнжэнүүдые шата бүхэндэнь шэнжэлэн үзээ. Шэнэ архивна дансануудые хаража, шэнжэлгэ дотороо оруулһан байна.

Ц. Б. Будаев 1990-ээд онуудаар үндэһэн хэлээ, ёһо заншалаа, соёлоо хэргээхэ гэхэн олоонинын шэнэ хүдэлөөнэй эхилхэдэ, дээдэ һургуулиингаа багшын ажалда хүдэлжэ байгаашье наа, хамтын хүсэндэ түшэг боложо, буряад хэлээр хэшээлнүүдые сониной хуудалануудта, радио болон телевидениин дамжуулгануудта бэлдэжэ, эдэбхи үүсхэл гаргаһан тухайн тэмдэглээтэй, буряад хэлэнэй хөөрэлдөөнэй номуудые хэблэн гаргаһан байна. Илангаяа Ц. Б. Будаев буряадаар хэлэжэ һураха дуратайшуулда туһа хүргэхэ зорилготойгоор һуралсалай «Ород-буряад хөөрэлдөөн / Русско-бурятский разговорник» [Будаев, 1990], «Буряад хэлэ өөһэдөө үзэхэ ном / Самоучитель бурятского языка» [Будаев, 1993], номуудые хэблэһэн байна [3]. Энэ һуралсалай номууд соо ороһон материалнууд хэдэн бүлэгүүдтэ хубаарилагданхай. Мүн тиихэдэ номой хоёрдохи хэһэгтэ толи орууланхай. Тодорхой жэшээнүүдтэйгээр зохёогдоһон энэ толи буряад хэлэ үзүүлэн мэдүүлхэ зорилготойгоор уншагшадай бүри олон үгэ мэдэдэг болоходонь туһаламжа болохоор гаргагдаа. Жэшээн: *Танай эндэ ямар унаа бишб? / Какие виды транспорта имеются у вас? Удаадахи трамвай ерэхэнь ойртоо гү? Скоро ли будет следующий трамвай?* [Самоучитель бурятского языка. С. 29].

1980 ондо «Загадки монгольских народов» гэжэ Ц. Б. Будаевай гаргаһан ажалнуудай нэгэн буряадай номой хэблэлээр гараһан түүхэтэй. Энэ ном соогоо автор буряад, хальмаг, монгол арадуудай таабаринуудые суглуулжа, хэдэн бүлэгүүд болгожо хубаагаад, ород хэлэнэй оршуулгатайгаар хэблэһэн юм. Шэнжэлгын дүнгөөрнь, дэлхэйн арадуудай таабаринууд удхаараа болон байгуулгаараа адли байһанинын сасуулагдана: бур. *үглөө дүрбэн хүлтэй, үдэр хоёр хүлтэй, үдэшэ гурбан хүлтэй (хүн)* — утром имеет четыре ноги, днем — две ноги, ночью — три ноги (человек); монг. *өглөө дөрвөн хөлтэй, өдөр хоёр хөлтэй, орой гурван хөлтэй (хүн)*; калм. *орлэ* — дорви, *одр дунд* — хойр, *асхид* — һурви (кун); монг. *улаан бяруу ясан хашаатай (хэл)* — красный буруун (годовалый теленок) в

косяной оgrade; бурят. *улаан буруу яһан хорёотой* (хэлэн); калм. *улаан туһл ясн хаһад уята* (келн) [5, с. 2].

Ц. Б. Будаев «Онһон үгэ оншотой / Адекватные пословицы и поговорки разных народов» гһэн ном соогоо 446 онһон үгэнүүдые ород хэлээр, 645 онһон үгэнүүдые буряад хэлээр зэргэсүүлэн тааруулжа, һургуулийн һурагһад болон дээдэ һургуулийн оюутадайһье хэрэглэмээр шухала ном зохёогоо. Онһон үгэнүүд удхаараа хэдэн сэдбүүдээр хубаагдаа: ‘Амгалан байдалай түлөө арадуудай тэмсэл’ (Народы за мир против войны), ‘Дарлагдашадай урдаһаа арад зоной тэмсэл’ (Борьба народов против угнетателей), ‘Арад зоной хүсэл һанал’ (Народные идеалы), ‘Хүнэй муу талань’ (Людские пороки), ‘Ажаһуудал тушаа арадай сэсэн үгэнүүд’ (Житейская мудрость), ‘Ушар шалтагаанһаа болоһон ябадал’ (Причина и следствие). Жэшэнь: *түргэн түүхэй, удаан — даамай* (досл.: быстро — сыро, медленно — надёжно) гһэн онһон үгын адли удхые ород хэлэнтэй зэргэсүүлжэ харахада, элирүүлэгдэнэ: *поспешишь — людей насмешишь* [2, с. 4].

Дүнгүүд. Профессор Ц. Б. Будаев буряад хэлэнэй гол һалбаринуудые адли тэгшэ шэнжэлэн үзһэн, тодорхойлбол, буряад хэлэнэй фонетикэ болон фонологи, лексикэ, лексикологи болон фразеологи, лексикографи болон диалектологи. Мүн тиихэдэ талаан бэлигтэй оршуулагһа ябаһан, ородһоо буряадта оршуулһан баян дүй дүршэлын сэгнэшгүй. Алибаа шэглэлээр ажалаа эмхидхэхэдэ, тон харюусалгатайгаар хандадаг, ажалша бэрхэ, хэжэ ябаһан хэрэгийн үрэжэлтэй, алиһье асуудалаар бүтэхэ тээшэнь дэмжэдэг һэн.

Литература

1. Баранникова Е. Маленьким читателям — большую литературу // Правда Бурятии. 1961. 15 сент. Текст: непосредственный.
2. Будаев Ц. Б. Онһон үгэ оншотой / Адекватные пословицы и поговорки разных народов. Улан-Удэ, 1969. 200 с. Текст: непосредственный.
3. Будаев Ц. Б. Русско-бурятский разговорник. Ород-буряад хөөрэлдөөн. Улаан-Удэ, 1990. 144 н. Текст: непосредственный; Будаев Ц. Б., Борсоев М. Н., Ускеева В. Ш. Русско-бурятский толковый словарь по природоведению (для учащихся начальной школы). Улан-Удэ, 1992. 112 с. Текст: непосредственный; Будаев Ц. Б. Самоучитель бурятского языка: учебно-методическое пособие. Улан-Удэ, 1993. 132 с. Текст: непосредственный.
4. Будаев Ц. Б. Фразеология бурятского языка. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 1970. 88 с. Текст: непосредственный; Будаев Ц. Б. Шэдигтэ үгэнүүд / Волшебные слова (в помощь учителю). Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 1992. 46 с. Текст: непосредственный; Будаев Ц. Б. Буряад диалектологи (Һургуулида үзэхэ ном). Улан-Удэ: Изд-во Бурят. гос. ун-та, 2000. 84 с. Текст: непосредственный.
5. Будаев Ц. Б. Загадки монгольского народа. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 1980. 96 с. Текст: непосредственный;
6. Будаев Ц. Б. Лексика бурятских диалектов в сравнительно-историческом освещении. Новосибирск: Наука, 1978. 300 с. Текст: непосредственный.
7. Будаев С. Верующим и неверующим // Молодежь Бурятии. 1991. 30 марта.
8. Будаев Ц. Б. Бурятские диалекты (опыт диахронического исследования). Новосибирск: Наука, 1992. 217 с. Текст: непосредственный.
9. Будаев Ц. Б. Маркһаа Евангели. Стокгольм; Москва, 1996; Будаев Ц. Б. Иоаннаһаа Евангели. Москва, 1998.
10. Будаев Ц. Б. Буряад хэлэн: абяануудые, үгэнүүдые үзэлгэ. Бурятский язык: изучение звуковой системы (фонетика, фонология) и словарного состава (лексикология, фразеология). Улан-Удэ: Изд-во Бурят. гос. ун-та, 1998. 84 с. Текст: непосредственный.

Л. Б. Будажапова. Ц. Б. Будаев — Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай ветеран, хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн

11. Будаев Ц. Нютагаймнай сэсэгүүд. Улаан-Үдэ, 1960. 16 х.; Будаев Ц. Нютагаймнай шубууд. Улаан-Үдэ, 1962. 16 х.; Будаев Ц. Нютагаймнай ан амитад. Улаан-Үдэ: Бэлиг, 2004. 18 с.

12. Будаев Ц. Үндэһэн хэлээ үзэхэ мэдэхэ тухай // Современные проблемы филологии: материалы международной научно-практической конференции. Улан-Удэ: Изд-во Бурят. гос. ун-та, 2003. С. 23–24.

13. Хандажапов С. Воин, журналист, учёный // Красная Селенга. 1990. 18 янв.

2025 оной майн арбан зургаанда статья редакцида ороо; 2025 оной майн хорин зургаанда зүбшөөл гараа; 2025 оной майн гушанда хэблэлдэ ороо.

Ts. B. Budaev – Veteran of the Great Patriotic War,
Doctor of Philological Sciences

Larisa B. Budozhapova
Cand. Sci. (Philology), A/Prof.,
Buryat Language and Teaching Methods Department
Dorzhi Banzarov Buryat State University
24a Smolina St., 670000 Ulan-Ude, Russia
budlara@mail.ru

Abstract. The article presents the scientific, methodological, and translation studies of the outstanding scientist, Doctor of Philological Sciences – Ts. B. Budaev. He was the first Mongolist to study the formation and development of Buryat dialects, identifying their phonetic, grammatical, and lexical features. Budaev fought in the Great Patriotic War on the Kalinin and 2nd Baltic fronts, participated in the liberation of the cities of Velikiye Luki, Nevel, etc. Budaev was a prominent Buryat scholar who studied Buryat dialects in diachronic and comparative aspects with Khalkha-Mongolian, Kalmyk, and other languages. He also studied the phonetics, phonology, lexicology, phraseology, lexicography, and dialectology of the Buryat language. Budaev was a talented translator of socio-political, popular science, and fiction literature. Moreover, he is known as a major specialist in Mongolic languages and dialects, as well as a master of literary translation from Russian into Buryat. Budaev has authored monographs, textbooks for universities, teaching aids for students and teachers. His works are distinguished by relevance, scientific rigor, and practical value.

Keywords: Buryat language, Tsyrendashi Badmaevich Budaev, phonetics of the Buryat language, lexicology of the Buryat language, dialectology of the Buryat language, dialects of the Buryat language.

For citation

Budozhapova L. B. Ts. B. Budaev – Veteran of the Great Patriotic War, Doctor of Philological Sciences. Buryat Language and Literature in School. 2025; 2: 23–29 (In Russ.)

The article was submitted 16.05.2025; approved after reviewing 26.05.2025; accepted for publication 30.05.2025.